

ELŐSZÓ

Jelen tanulmánygyűjtemény elsősorban az utóbbi évtizedben írt, főleg szószemantikai tárgyú írásaimból áll, egy előző könyvem (Kicsi 2007) folytatása. A kötetben igyekeztem reflexiókat megfogalmazni elsősorban a kortárs magyar szemantikai tárgyú és részben egyéb témájú (Pusztay 2011, Nádasy 2020) szakirodalomra, sőt több ismertetésemet is közlöm. A klasszifikáció különböző formái több tanulmányomnak is témái: a betűk (pontosabban a grafémák) osztályozása, a szófajok közötti átmenetek, a többi főnevet osztályozó számlálósók meghatározása, az ellentét kifejezésének több típusa, a tegezettek körének kijelölése. A taxonikus nyelvészet az 1960-as években a generatív nyelvészek lebecsülő, sőt sértő címkéje volt a strukturalista irányzatokra, de a nyelvleírásnak több területén is, máig is be kell érnie egyszerűbb taxonómiákkal.

Tanulmányaimban igyekeztem tekintettel lenni a szószemantika újabb irányzataira, de grammatikai tárgyú írásaimban a legígéretesebb szintaktikai elmélet, a konstrukciós nyelvészet fejlődését már nem tudtam követni. (Kivétel: Kicsi & Kálmán 2012.) Az alapvető leírás szintjén azonban tárgyalom például a számlálósók konstrukcióinak együttes előfordulását. Feltűnő lehet néhány írásomban az ikonicitás és a gradience (fokozatosság, lépcsőzetesség) hangsúlyozása, ami nem jelenti sem a nyelvi jel alapvetően önkényes voltának tagadását, sem a nyelvleírásban alapvető binarizmus módszerének elvetését.

Bevezetésképpen, a tárgyalt témák és az alkalmazott módszerek többféleségének magyarázataképpen a geometriai és az intuitív gondolkodásról, a homályosságról és meghatározatlanságról, a szószemantika szerszámosládájáról, külön a növény- és állatnevekről emlékezem meg, áttekintve a témakörök némi lemaradással követett szakirodalmát, legalábbis annak jelentős részét is az elmúlt ötven évre visszamenőleg.

Az ebben az előszóban hivatkozott művek jelentős részét Oxfordban adták ki. Az Oxford University Press egyes nyelvész szerzői az ottani szerkesztőnek, John Daveynek szoktak köszönetet mondani (például a vele negyven évig együtt dolgozó Pieter A. M. Seuren, továbbá Bas Aarts, Vyvan Evans), én pedig most E. Bártfai Lászlónak mondok köszönetet. Vele, jelen kötet szerkesztőjével több mint negyedszázada munkálkodunk együtt, első jelentősebb közös munkánk Gombocz Zoltán válogatott műveinek kiadása volt (1997). Ugyancsak köszönettel tartozom Kiss Gábornak, aki lehetővé tette e könyv kiadását.

A geometriai és az intuitív gondolkodás

Az igazán okos emberek többféleképpen tudnak gondolkodni, s ami még fontosabb, tudomásul veszik, hogy kinek-kinek, ebben vagy abban a helyzetben más és más lehet az észjárása, s a különböző gondolkodásmódok jellemzése a filozófiatörténet leghálásabb témája. A XVII. századi filozófiában az illető dolgokról való gondolkodás mellett már

jelentős szerepet kapott a dolgok leírására szolgáló eszközök vizsgálata. A kor vezető filozófusai – René Descartes, Blaise Pascal, Baruch Spinoza, Gottfried Wilhelm von Leibniz – a matematikából, geometriából vett elveket, szigorúságot igyekeztek meghonosítani szaktudományukban.

Bizonyos egyszerű ellentétpárok használata vitt közelebb a gondolkodásmódok kielégítő jellemzéséhez. A filozófia történetében különösen népszerűnek a Blaise Pascal (1623–1662) által felvetett *esprit de géométrie* (geometriai gondolkodás) vs. *esprit de finesse* (intuitív gondolkodás) ellentétpár bizonyult (Pascal 1670/1978: 5–8, 1999: 35–75). Pascal eredeti megfogalmazása szerint a geometriai gondolkodás alapelvei világosan érthetők, az intuitív gondolkodásé közhasználatúak (1978: 5). Szerencsés, ha mindkét gondolkodásfajtát alkalmazni tudjuk, „A ferde észjárású emberek azonban sem nem intuitívek, sem nem géométerek” (1978: 7). A Pascal-féle gondolkodásmódokhoz hasonló duális osztályozások a XX. századi filozófiában nagy bőséggel jelentkeztek (például Mátrai 1973: 115).

A szószemantika történetében Kurt Baldinger (1919–2007) svájci romanista nyelvész a történeti szemantikából a strukturalista szinkrón szemantikába tartó korszak képviselője volt. Baldingernél a pascali ellentétpár, a geometriai és intuitív gondolkodás négyféle értelemben is szerepelt (1980: xi–xii, 137, 259).

(1) A geometriai gondolkodás elméletalkotó, az intuíció elemző erény. Minden elméletet ki kell egészítsen a finom meglátásokkal ellátott konkrét analízis.

(2) A geometriai gondolkodás a strukturalistákra volt jellemző, míg az intuitív a hagyományos nyelvészekre. Ez a kétféle gondolkodásmód már kiegyenlítődött például a svéd Adolf Noreen (1923), Magyarországon Károly Sándor (1970) munkásságában.

(3) A geometriai gondolkodás az onomasziológia (a témakörök szerint végzett szó-kincsvizsgálat) művelőjét jellemzi, a szemasziológia (a tulajdonképpeni jelentéstan) inkább az intuitív gondolkodás terepe. A szószemantikában régről ismert hol a szemasziológiai, hol az onomasziológiai nézőpont helyes voltát hangsúlyozni. A szemasziológiai szemlélet szerint az a lényeges, hogy a szóknak jelentésük van, az onomasziológiai szerint az, hogy a dolgoknak nevük van.

(4) A geometriai gondolkodás az emberek közti kölcsönös megértést szolgálja, míg az intuitív a stilisztikai gazdagságot.

Baldinger ezt már nem említette, de ötödik ellentétpárt képvisel, és a nyelvészet történetében folyamatosan felbukkan, a geometriai gondolkodást képviselő analogisták és az intuitív gondolkodást képviselő anomalisták különbsége. Az antikvitástól kezdődően az analogisták – köztük már Arisztotelész – a nyelvben levő szabályosságot, a nyelvi jelenségek egyértelmű kategóriákba sorolhatóságát hangsúlyozták, az anomalisták – egykor a sztoikusok – a rendtelenséget, a kategóriák bizonyos fokú rugalmasságát, fokozatosságát (Robins 1999: 27–31, Seuren 1998: 23–27, Aarts 2007: 3).

A jelentéstan történetében az anomalisták nemcsak a fokozatosságot (angolul *gradience*) hangsúlyozták, hanem a homályosságot (angolul *vagueness*) és meghatározatlanságot (angolul *indeterminacy*) is. (Utóbbi két fogalom jelentőségéről újabban: De Mauro 2000: 98–99, Lehrer 2009: 259–263; még a grammatikában is: Aarts 2007.) Stephen Ullmann (1914–1976), akit Ullmann Istvánként is ismert a magyar nyelvudomány, Baldingerhez hasonlóan a történeti szemantikából a strukturalista szinkrón szemantikába tartó korszak képviselője volt. Ullmann posztumusz összefoglalásában a leíró jelentéstan egyik fő problémakörének az értelem határozatlanságát nevezte meg, s ennek főbb okait a kö-

vetkezőkben állapította meg: 1. még a legkonkrétabb szavak is (kivéve a tulajdonneveket) általános vagy osztályfogalmakat jelölnek, és eltekintenek az egyéni különbségektől; 2. a dolgok között, amelyekre a szavak vonatkoznak, gyakran nincsenek éles határvonalak (például színek, testrészek, elvont fogalmak); 3. ugyanazt a jelenséget különböző beszélők különféle helyzetekben sokféleképpen látják és értelmezik; 4. sokszor megesisik, hogy maga a beszélő nincs tisztában a kérdéses jelenségekkel (például ritka növénynevek, szakkifejezések) (Ullmann 1992: 232).

A homályosságra gyakori példa a *középkorú* (angol *middle-aged*) szó jelentése (Alston 1964: 84, Cruse 2000: 51). Ugyancsak valamelyest homályos, mindenesetre kétértelmű az *emberöltő*: egyrészt lehet 'egy-egy nemzedék felnövéséhez szükséges 25–35 év', másrészt lehet 'az emberi élet időtartama, 70–80 év'. A homályosság fogalmát azonban a nyelvészetben többféleképpen értelmezik. Még a számnevek körében megjelenő homályosság tekintetében sincs egyetértés. A nagy svéd nyelvész, Adolf Noreen terminológiája szerint léteznek meghatározott, pontos és meghatározatlan, homályos tőszámnevek (*exakte Kardinalzahlen, bestimmte Grundzahlwörter* vs. *vagen Kardinalzahlen, unbestimmte Grundzahlwörter*). Az előbbire példa a *kettő*, a *tíz*, a *tucat*, az utóbbira a *néhány*, a *több* (Noreen 1923: 390–1).

Az angol Joanna Channell szerint a homályosságra a kerek számok szolgálnak jó példának (Channell 1994). A kerek számokat Noreen is említette a poliszém számnevek kapcsán (1923: 211), egyes számneveknek lehet „pontos” és „kerek” jelentése, éppen ezért az említett *tucat* (német *Dutzend*, angol *dozen*, svéd *dussin* stb.) aligha jó példa a meghatározott, pontos számnévre. Ráadásul a *tucat* főnév, azon belül számlálószó, s viselkedése eltér a melléknévként vagy determinánsként besorolható tőszámnevektől. Mindenesetre, korábbi elképzelésekkel ellentétben, még az alapjelentésükben tőszámneveket jelölő szók is mutathatnak poliszémiát. A tízes számrendszert használó kultúrák képviselői magyarban (miként általában a hasonló kultúrákat képviselő nyelvekben) nem konkrét, meghatározatlan számszerű jelentését tekintve, különösen a szólásokban és közmondásokban: *kettő* és *három* 'kevés', *négy* és *öt* meghatározatlan, *hat* és *hét* már 'sok' (Szemerényi & Voigt 1984).

Bár akadnak, akik a szókinccs tetemes részét homályosnak minősítik, kifejezetten, jellegzetesen homályos jelentésű szó viszonylag kevés van, ilyen például a magyar *vágás*. Ez a XX. században, annak is inkább csak az első felében kocsmákban használt, bizonytalan mérték volt. Egyrészt félliteres korsóba habbal teleengedett pohárnyi sörmennyiség volt, másrészt se nem egy, se nem két deciliter bor, tehát kb. 1,5 deciliter, ami úgy készült, hogy a csapos a kétdecis poharat belevágta a kannába, nem szabályosan merített.

A lexikai homályosságra, meghatározatlanságra sok példa akad az állatnevek körében. Az átfogó kategóriák homályosságára jellemző például, hogy a magyarság körében a csíkot nem tekintették halnak (Kicsi 2007: 91–102), a denevér viszont olykor madárnak számít (Kicsi 2007: 88–90, Kicsi 2016, Babai et al. 2016: 7). Már az állat fogalma és különösen átfogó megnevezése is problematikus. A világ nyelveiből általában hiányzik az 'állat' jelentésű szó (Brown 1984: 76, Berlin 1992: 190). Az ógörög *zoon* és latin *animal* jelentése tulajdonképpen 'élőlény' volt és tudománytörténeti jelentőségű, hogy már egyes ókori szerzők használták ezeket szemléletformáló jelentésszűküléssel 'állat' értelemben is, a *zoon* szót talán először maga Arisztotelész. (Ez utóbbiról például: Kádár 1984: 263). Az állat fogalma a népi osztályozásokban azonban máig elsősorban mint rejtett kategória (angol műszóval *covert category*) létezik. A magyarban valószínűleg

az *állat* szó eredeti jelentése 'létező dolog' volt, majd 'élőlény' lett (legalábbis embert és állatot egyaránt jelölhetett, akárcsak ma is a moldvai magyarban), utóbb pedig kialakult mai jelentése. Ezeket a sorozatos jelentésszűküléseket megtetevze azonban a népnyelvben az értelme gyakran és tipikusan 'emlős, négylábú' (Kicsi 2007: 104).

Az angolban a latin jövevényszó *animal* 'állat' eredeti jelentése (túl) tágan 'élőlény' volt, de később (túl) szűken 'emlős állat' jelentésű lett (Brown 1984: 76; az *animal* szinkron poliszémiájáról megemlékezett még például Gal 1973: 209, 219). Az angolban ma az 'állat' jelentésű szó *animal* vagy *creature* (Brown 1984: 13, 111), sőt a kortárs jelentésen mérvadó tekintélyei, Anna Wierzbicka (1996: 359), Cliff Goddard (1998: 238) és D. Alan Cruse (2000: 185) egybehangzó véleménye szerint a beszélt angolban *animal* helyett inkább *creature* (tulajdonképpen 'teremtény, lény') az 'állat' jelentésű szó, az *animal* inkább 'négylábú, emlős'.

A latin eredetű, több európai nyelvben megtalálható *animal* szó átfogó jelentésének elvesztésére van példa a latin egyik leánynyelvében, a románban. A modern civilizáció román szókincse elsősorban francia alapokon jött létre. Latin eredetű francia jövevényszó a románban az átfogó jelentésű *animal* 'állat', de jelentésszűküléssel megvannak a latin *animalia* 'állatok' egyenes folytatásai is egyes román nyelvjárásokban és közeli rokon nyelvekben, így aromán *nāmal'u* 'aprómarha, gyapjáért tartott haszonállat (juh, kecske)', meglenoromán *namal'* hasonló jelentésben és a román nyelv bánáti nyelvjárásában *nāmaie* 'szarvasmarha' (Ioniță 1985: 62). A hagyományos román állatosztályozásban a francia jövevényszó *animal* megjelenéséig nem volt átfogó 'állat' jelentésű szó, volt és van viszont külön *lighioană* 'vad(állat)'. Eugenio Coseriu román származású szemantikus moldvai anyanyelve alapján táblázatot készített a román, az embereket és állatokat átfogóan jelölő *făptură* 'lény' szó hiponimáiról (alarendeltjeiről), amelyben nem használta az *animal* kategóriáját, csak a *lighioane* '(vad)állatok' címkét, amihez képest külön kategória például a *vite* '(szarvas)marhák' (Coseriu 1968: 10, többször újraközölve).

A részletező állatnevek másféle problémát jelentenek a jelentésleírásban, a homályosságra való hajlamuk is másféle. Az átfogó kategóriák esetében a besorolás lehet kétes, a részletező kategóriák esetében már maga az azonosítás is lehet problematikus. Arra is van példa, hogy maguk a tanulmányozott etnobiológiai ismeretek is alig terjednek túl az éppen csak az azonosításhoz, számontartáshoz elegendő tudáson, olykor el sem érik ezt, de még ezek is szolgálhatnak általános tanulságokkal. Susan Gal egy korai tanulmányában a kutyafajták amerikai megnevezésének vizsgálata alapján általában az egy (homogén) nyelvközösségen belüli, etnozoológiai megnevezések változatosságára, változó értelmezésére hívta fel a figyelmet. Gal mindössze nyolc, művelt, amerikai, fiatal (18–25 év közötti), kutyák iránt különösebben nem érdeklődő adatközlőt kérdezett ki képek segítségével az amerikai nyelvészet egyik meghatározó helyszínén, a kaliforniai Berkeleyben, és ezt elég alaposan tehette, mert tanulmányát gyakran, egészen különböző összefüggésekben emlegetik (Gal 1973; említik például: Wierzbicka 1996: 348, a természetes fogalmakban rejlő, beszélőnként váltakozható népi tudás kapcsán, Babai et al. 2016: 6, utóbbiak egyenesen az emberi gondolkodás alapvető kognitív sémáira való rávilágítás kapcsán).

Az egyes állatokat, állatneveket jellemző homályosságra jó példa a vidra. Gera Pál, a nagy vidravédő, kedves állatát bemutató könyvében arról panaszkodott, hogy az emberek alig ismerik a vidrát. Amikor ezt az állatot emlegette, a *vidra* szót notóriusan felcserélték az egyébként etimológiai kapcsolatban álló *hidra* szóval, amikor pedig képet

is mutatott róla, így próbálta azonosítani, akkor helyesen megállapították, hogy vízben úszik, helytelenül, a hódal felcserélve, azt állították róla, hogy gátat épít, és megrágja a fákat (Gera 1999: 82–83). A magyar etnozoológiában a vidra elég jól számontartott állat: a Felső-Szigetközben *vidra*, *vidro* néven emlékeztek rá (Kovács 1987: 93), a Sóvidéken *vidra* néven ismert (Gub 1996b: 82), Szilágynagyfaluban viszont a *vidra* társneve *krokodil*, *krokodilus* (Ulicsni et al. 2013: 387). Ez utóbbi névátvitelt a vidra és krokodil hasonló élőhelye motiválja, ám a vidrát és krokodilt a VI. századi allegorikus-anagogikus keresztény Physiologus mint ellenfeleket, antagonistákat jelenítette meg (1986: 47). Megemlíthető még a vidra két további, nyelvjárási elnevezése is, amelyek egyben hiedelemnyelvek elnevezései is: a szintén ökológiailag motivált *vízikutya* név és a *zomok*. Ez utóbbi a magyar néphagyományban, néphitben rövid és vastag kígyóféleséget jelöl, ám Bereg megyében a *zomok* szónak van (legalábbis volt) 'vidra' jelentése is, s ugyancsak Beregben az egyik sárkánytípust, a zomoksárkányt ugyancsak vidraformájú állatnak képzelték el (Erdész 1984: 105).

A főbiák majomkísérletekkel is megtámogatott felkészültségi elmélete (angolul *preparedness theory of phobias*) szerint a kígyóktól, pókoktól stb. való félelmet, irtózást főemlős őseinktől örököltük, akikre ezek az állatok fokozott veszélyt jelentettek (Gleitman 1995: 746). A kígyókkal szembeni attitűdökről az újabb magyar etnozoológiai összefoglalás is megemlékezik (Babai et al. 2016: 12–14). Gyakori volt, hogy válogatás nélkül minden kígyót agyonütöttek, néha bizonyos típusoknak megkegyelmeztek. A népi állatismeretre ugyanis jellemző, hogy a veszélyes állatokat is átfogó kígyó kategóriáját részletezik, s olykor más állatokat is idesorolva kígyótípusokat különböztetnek meg. Szendrey Zsigmond (1940) és Erdész Sándor (1984) rendszerezték a magyar néphit természettudományos kategóriákkal bajosan azonosítható főbb kígyótípusait, s mindketten említették a *házikígyó* nevezetűt. A néphit szerint minden háznak megvan a maga kígyója, s ez a gyerekekkel barátkozik, szereti a tejet, elpusztítása szerencsétlenséget okoz.

Egy későbbi közlés a Drávaszögből három mitikus kígyóféleséget említett: a házi szellemet megjelenítő *házikígyó* mellett az ártó *rézkígyó* és az embert megkergető *tarajoskígyó* nevűeket (Lábadai 1996). Az igényesebb magyar etnozoológiai közlésekben hat-hét külön, általában összetett névvel számontartott, a természettudományban is megkülönböztetettkel megfelelően megjelölhető kígyófajról számolnak be (Kovács 1987, Gub 1996b), és a felső-szigetközi közlés szerint ott az említett *rézkígyó* 'erdei sikló' (Kovács 1987: 70). A Sóvidéken a másutt is szokásos besorolás szerint a törékeny gyík is kígyó (*butus-farkúkígyó*, *síkígyó*, sőt *vasvipera* néven), de ugyanebbe a kategóriába tartozik olykor még a hermelin és a menyét is (*fejérkígyó* stb. néven, Gub 1996b, 1999: 26), tehát a kígyó kategóriája tág. Számos nyelvben a 'kígyó' jelentésű szó a 'madár' és a 'hal' kategóriákkal legalább egyenrangúan átfogó kategória, s ez a három átfogó címke jelentkezik leghamarabb a világ nyelveiben (Brown 1984, Hunn & Brown 2011: 327).

A filozófáló hajlamú nyelvészek a homályosság (*vagueness*) tárgyalásakor gyakran emlegetik a görögül *szóreitész* ('rakás' vagy latinul *acervus*, szintén 'rakás') avagy *phalakrosz* ('kopasz') elnevezésű, az antikvitásból hagyományozott feladványt, paradoxont, amire viszonylag egyszerű szószemantikai magyarázat is van. Egy, két, három stb. búzaszem még nem rakás. Az olyan szók, mint *rakás*, *gyűlés* stb. meghatározatlan számú, egynemű részekből álló viszonylagos egységeket jelentenek, tehát az a kérdés, hogy hány ilyen rész jogosít fel egy ilyen szó használatára, az a szó jelentésének mivoltával ellentézik. Mindenesetre Pethő Gergely (2003: 65) és Bas Aarts (2007: 1, 13, 35, 223–5) egya-

ránt említette a homályosság kapcsán a szóreítészt, P. A. M. Seuren pedig az előfeltevés fogalma kidolgozásának egyik előzményeként tárgyalta (1998: 427). (A szóreítésznek a logikában még több jelentése van.)

A szószemantika szerszámosládája

A jelentéselmélet számára fontos gondolatokat megfogalmazó osztrák filozófus, Ludwig Wittgenstein a szavak funkcióinak sokféleségét egy szerszámosláda tartalmához hasonlította: „Gondolj a szerszámokra egy szerszámosládában: van benne kalapács, harapófogó, fűrész, csavarhúzó, mérőrúd, enyvesfazék, enyv, s vannak szögek és csavarok. – Amilyen különböző ezeknek a tárgyaknak a funkciója, olyan különböző a szavaké is” (Wittgenstein 1953/1992: 23, 11.§).

Természetesen adódik: többféle, s az egyre tökéletesedő szerszámokhoz hasonlóan, egyre tökéletesedő jelentéselméletekre lehet szükség a szójelentés szinkrón sokféleségének leírására, magyarázatára. A XX. századi szinkrón szószemantika fejlődésének több hullámát is külön meg lehet említeni: a mezőelmélet, a komponenses (komponenciális) elemzés, az előfeltevések elmélete (bár külön a szóknak nincs előfeltevése), a prototípuselmélet, a poliszémia és a metafora jelentőségének hangsúlyozása. A mezőelmélet első képviselői német nyelvészek voltak az 1930-as években, s fontos felismerésük, hogy a szókészlet jelentésük tekintetében integrált részrendszerekből áll. A komponenses elemzés az 1950-es években jelent meg, első képviselői a rokonságnevek tanulmányozói voltak, majd amerikai és európai, strukturalista és generatív hívei egyaránt lettek, s a szók jelentését, ahol lehetett, a mezőösszefüggések explicitebb kifejtésével, szemantikai megkülönböztető jegyekkel jellemezték. Az előfeltevések elmélete az 1960-as évek végén jelentkezett, már a mondatszemantikához, sőt pragmatikához kapcsolódott. Már a kognitív nyelvészetben nyert különös jelentőséget a prototípuselmélet, a poliszémia és a metafora. Mind a négy utóbbi jelenség (előfeltevések, prototípusok, poliszémia, metafora) vizsgálatában érdemeket szerzett az amerikai George Lakoff. A jelentéstan fejlődéséhez valamennyi említett hullám fontos elemző eszközök kidolgozásával járult hozzá.

Az 1960-as évek szószemantikai szakirodalmában elsősorban a fonológiai megkülönböztető jegyek mintájára elképzelt, szemantikai megkülönböztető jegyekkel operáló komponenses elemzés volt divatos, de ezzel a módszerrel a sokat vizsgált rokonságneveken túl viszonylag kevés konkrét elemzést végeztek. Érdekes módon Európában és az USA-ban is népszerű volt az ülőbútorok elnevezéseinek megkülönböztető jegyes jellemzése. Kísérleteztek még többek között az angol és német mozgásigék ilyen szempontú jellemzésével is. Ez az elemzési stílus Magyarországon is hatott, újabban is vannak hívei (például Cowie 2009), de alapvetőnek tekintett alkalmazása tulajdonképpen már az 1970-es évekre, a modern jelentéstan kibontakozásának korára meghaladottnak minősült.

Magyarul éppen ötven éve jelent meg Károly Sándornak a korabeli strukturalista (és részben generatív) elveket alkalmazó, önálló rendszert képviselő jelentéstana (1970; kései értékelése: Kiefer 2005). Ezt követően nemzetközi viszonylatban döntő jelentőségű volt az angol John Lyons kétkötetes szemantikája (1977) és a szintén angol Alan Cruse szószemantikája (1986). Károly maga is a magyar szókincs tetemes részének szemantikai leírására törekedett, Lyons és Cruse viszont elsősorban elemző eszközöket mutattak be, s ezekkel már jól lehetett jellemezni egy-egy nyelv szavainak viszonyhálózatát. Míg

Lyons és Cruse világviszonylatban is elismertségnek örvendenek, további könyveik jelentek meg (például Lyons 1995, Cruse 2000), Károly munkásságának legjelentősebb hatása Erdélyben volt, ahol Péntek János az ő rendszere alapján elemezte mintaszerűen a kalotaszegi szókincs két fontos részletét, a népi hímzésre vonatkozót (Péntek 1979) és a növényneveket (Péntek & Szabó 1985).

A filozófiából származó előfeltevéseknek (vagy preszuppozícióknak) a nyelvészetben való elhelyezését többek között itt egyébként is említett nyelvészek, Charles J. Fillmore és George Lakoff, majd Pieter A. M. Seuren végezték el, utóbbi szerző a jelenség felismerésének történetét is tárgyalta (Seuren 1998: 426–441). Az előfeltevéseket részletesen elemezte Kiefer Ferenc (1983, 2000: 338–371, 2007: 333–364). Az előfeltevés a mondatoknak olyan implicit jelentéseleme, amelynek teljesülése szükséges ahhoz, hogy a mondatban megfogalmazott kijelentés igaz volta eldönthető legyen. A *Franciaország jelenlegi királya kopasz* kijelentésről csak abban az esetben dönthető el, hogy igaz, ha Franciaországnak van jelenleg királya. Az előfeltevéseket nem érinti a mondat tagadása: a *Franciaország jelenlegi királya nem kopasz* kijelentésnek éppúgy előfeltevése az, hogy Franciaországnak van jelenleg királya, mint az állító mondatnak.

Az előfeltevések különféleképpen osztályozhatók, így vannak lexikai elemhez vagy szintaktikai szerkezethez kötött előfeltevések is. Előbbiekhez tartoznak például az úgynevezett faktív igék (*tud, elfelejt, rájön, belát* stb.). Az *Anna tudja, hogy lánya még az iskolában van* mondatnak előfeltevése a mellékmondatban kifejezett állítás; ezt az előfeltevést a főmondati *tud* ige idézi elő (ez a „faktív előfeltevés”). Utóbbiakra példa a határozott névelővel ellátott főnév: *A ceruza az asztalon van* mondatban előfeltevés, hogy létezik egy azonosítható ceruza („egzisztenciális előfeltevés”). Az előfeltevések lehetnek általános jellegűek, az előbb említett példák mind ilyen előfeltevést tartalmaznak, vagy nyelvspecifikusak. Utóbbiakra példa a német *Er freut sich über das Geschenk* 'Örül az ajándéknak' (az ajándék megvan), és az *Er freut sich auf das Geschenk* 'Örül az ajándéknak' (az ajándék még csak ígéret, még nincs meg), ahol a két mondat közti különbség kizárólag a viszonyzóknak (*über* és *auf*) köszönhető. A német *sich freuen* 'örül valaminek' vonzata *auf*, ha a tárgy jövőbeli, *über* vagy *an*, ha a tárgy jelenlegi (Kiefer 1983: 80, 2000: 364–5, 2007: 358).

Az 1970-es évek nyelvészetének döntően fontos fejleménye volt az amerikai pszichológusnő, Eleanor Rosch fellépése, akinek a prototípuselmélete alapján átfogalmazást nyert számos nyelvészeti fogalom. Az újabb nyelvészeti szakirodalomban, jelentős mértékben Roscht és Wittgensteint követve kétféle kategorizálást szokás megkülönböztetni. Az egyik szükséges és elégséges definíciós jegyek alapján történik. Azok az objektumok, amelyek nem rendelkeznek a szükséges jegyekkel, nem kerülhetnek ugyanabba a kategóriába. A másik tipikus jegyek alapján történik. A kategória struktúráját a prototípus (legjobb példány) határozza meg. Ugyanabba a kategóriába nemcsak azok az objektumok kerülnek, amelyek a prototípust képviselik, hanem azok is, amelyek kellő mértékben hasonlítanak rá, de kevésbé tipikus jegyekkel rendelkeznek. (Rosch hatásának és különösen a kétféle kategorizálásnak hatalmas szakirodalmából például: Gleitman 1995: 332–5, Kicsi 2007: 13, Kövecses & Benczes 2010: 27–30).

Egy sokat idézett, a prototípuselmélet szellemében Sharon Lee Armstrong és munkatársai által elvégzett pszichológiai teszt szerint még a páros és páratlan számokra is prototípus-effektus jellemző. Bár a páratlan szám fogalma világosan meghatározható szükséges és elégséges jegyekkel, megfigyeléseik szerint az emberek fokozatokat érez-

nek e számok körében: a 3 „páratlanabb”, mint a 23, a 23 pedig még mindig „páratlanabb”, mint az 57 vagy 447 (Armstrong et al. 1983, Lakoff 1987: 148–151, Taylor 1989: 68, Wierzbicka 1996: 152–3, Goddard 1998: 75, Croft & Cruse 2004: 88, magyarul Kiefer 2007: 109, Kicsi 2007: 12).

A komponenses elemzést és az előfeltevéseket is bemutató, második kiadásában már a prototípuselméletre is utaló, a maga korában korszerű szemantika volt az angol Geoffrey Leeché (1974/1981). Nagyjából innentől kezdve a szakirodalomban általános szokás a többfelől vett mintafeladatok ismétlése, egyazon példákkal. Az 1970-es évek jelentés-tanában már megjelentek bizonyos mondatszemantikai tesztek, mindenekelőtt a homályosságot a kétértelműségtől elkülönítő, a poliszémia tanulmányozásakor igényesebb leírásokban bevezetésképpen használt tesztek (például Zwicky & Sadock 1975, Lyons 1977: 397–409, Cruse 1986, Taylor 1989: 101–2, Kiefer 2007: 123–7; valamelyest hasonló korai kísérlet: Károly 1970: 146–8).

A lengyel-ausztrál Anna Wierzbicka lengyel nyelvű írásai után szintén az 1970-es években kezdte el publikálni angolul a világszerte ható, de némi értetlenséget is kiváltó, a saját maga által kidolgozott „természetes szemantikai metanyelvre” (Natural Semantic Metalanguage, NSM) alapozó elemzéseit. Wierzbicka eredetileg egy 14 alapelemből álló metanyelvet használt (1972; az alapelemek: akar, nem akar, érez, gondol, elképzél, mond, válik valamivé, része, valami, valaki, én, te, világ, ez). Ezt a készletet az elmélet több évtizedes fejlődése, különböző nyelvekre és jelenségekre való alkalmazása során lényegesen bővítette (például Wierzbicka 1996, itt már 55 elemmel számolt; rövid magyar bemutatása: Kiefer 2007: 85–88). Az orosz Jurij D. Apreszjan az orosz nyelvet már elég részletesen leíró lexikai szemantikájának (1974) sikerére jellemző, hogy a fordítási nehézségek ellenére angol (1992) és lengyel (1995) változata is megjelent. Apreszjan több más műve magyarul is olvasható (például ebben: Papp, szerk., 2001).

A hagyományosabb szószemantikát képviselő Stephen Ullmanntól kezdődően azonban a szószemantika fejlődésében az angol nyelvű (angol, amerikai, sőt ausztrál) művek váltak alapvetővé. Ullmann művei az 1950-es és különösen az 1960-as években megismételhetetlen módon sok (angol, francia, német, olasz, spanyol, orosz) nyelven megjelentek, s később több nyelvre lefordított szemantikai alapvetéssel kevesen büszkélkedhetnek: Baldinger, Lyons, Apreszjan, de még a mezőelméletet és komponenses elemzést képviselő, román (közelebről moldvai) származású, több országban megfordult Eugenio Coseriu (1921–2002) is, akinek munkássága Németországban teljesedett ki, s nagy hatása volt spanyol nyelvterületen, Japánban és a rendszerváltás utáni Romániában is.

Előbb Apreszjan művében (1974), majd az angol szószemantikai szakirodalomban (Cruse 1986) jelent meg az a felfogás, mely szerint mind a szinonímia, mind az antonímia különböző típusai fokozatokat képviselnek, mindenesetre mindkét jelenségre vannak hangsúlyozottan jó és típusba sorolhatóan kevésbé jó példák. Például a szinonímia azonosításakor egy darabig beérték az értelemazonosság (azonos denotatív jelentés) kritériumával, ezt követte a felcserélhetőség, behelyettesíthetőség kritériumának tekintetbe vétele (Andor 1998; a fölcserélhetőségről: Ruzsiczky 1985; korábbiól érdekes: Károly 1980).

Az 1970-es években kezdte meg keretszemantikájának kidolgozását az addig elsősorban grammatikusként ismert amerikai Charles J. Fillmore (1976, 2003) is. A keretszemantika értelmében minden szó minden nyelvben tapasztalatokhoz kötődik, a keretek alapján működő mentális struktúra eleme. Ezzel kapcsolatban szokás volt említeni egy 1977-es bostoni büntetőeljárást, amely során magzatelhajtást végző orvost gyilkossággal

vádoltak. A vád a *baby* 'csecsemő', a védelem ügyvédje a *fetus* 'magzat' szót használta: a *baby* a gyilkosság, a *fetus* az orvosi eljárás keretét idézte fel.

Már az 1980-as évek nyelvészetének fejleménye a mára paradigmának tekinthető kognitív nyelvészet kibontakozása, s az egyik alapmű, George Lakoff munkája (1987) több szószemantikai jelenség újszerű leírását tartalmazza. Lakoff még az európai nyelvekben nem túl jelentős számlálószó fogalmát is hasznosította a kognitív nyelvészet számára (1987: 104–7, ezt az elemzést kiegészítette Goddard 1998: 301–311). A számlálósók különösen a később említendő Brent Berlin úttörő monográfiája (1968) révén váltak a szakirodalomban kedvelt témává (például Lyons 1977: 460–466, Frawley 1992, Moravcsik 2013: 75–80, a magyar számlálószókról: Hadrovics 1992: 134–5, Kicsi 2007: 41–45).

Különösen népszerű volt az a Lakoff és Mark Johnson által kifejtett nézet, mely szerint mindennapi nyelvünkben kitüntetetten jelentősek a metaforikus kifejezések, elhalványult metaforák világában élünk, a metaforák segítik a fogalmak megértését és meghatározzák gondolkodásunkat (Lakoff & Johnson 1980, folytatása Lakoff & Turner 1989, magyarul Kövecses 2005). Kritikusaik szerint azonban Lakoff és Johnson a metaforikus nyelvi kifejezések használatából következtettek a fogalmi metaforák, a forrás- és céltartományok közötti rendszeres megfelelések létezésére, a metaforikus nyelvi kifejezések használatát pedig a fogalmi metaforák létezéséből vezették le. Mindenesetre a kognitív nyelvészek nagy kedvvel azonosítják és rendszerezik a mindennapi beszédben fellelhető metaforákat és metonímiákat. A szószemantika iránt is fogékony John R. Taylor a szerzője a prototípuselméletbe és a kognitív nyelvészetbe bevezető, népszerű könyvnek (1989). Magyarul első kézből származó bevezetés is van erről az irányzatról (Kövecses & Benczes 2010).

Az újabb szemantikai alapvetések egy része a szemantika eszköztárát szerszámosládának tekinti, többféle elemző eszköz használatát mutatja be, más részük egyféle módszerrel elemez. Többféle irányzatot és elemzést bemutató alapvetés volt például az angol Geoffrey Leeché (1981), majd az ausztrál Cliff Goddardé (1998), magyarul pedig Kiefer Ferencé (2000, 2007; hasonló szemléletű a lényegesen rövidebb Kiefer & Gyuris 2006; oldott hangvétellű beszélgetés Kieferrel jelentéstani nézeteiről: Andor 2011). Az olasz Tullio De Mauro miniszemantikája rövid ugyan, de elméleti szempontból igényes szerszámosládikó (2000). Kifejezetten „monomániás” megszállottság jellemezte viszont az amerikai, a poliszémiát elutasító monoszémia álláspontjára helyezkedő Charles Ruhlt (1989). Anna Wierzbicka kritikával követi ugyan a kortárs jelentéstan fejlődését, de elsősorban a maga alkotta, sajátos, leredukált metanyelvet használja a legkülönbözőbb szemantikai jelenségek leírására (1972, 1996). Mindenesetre az NSM irányzat művelhető „monomániásan” (Wierzbicka 1996) és több eszközzel is (Goddard 1998).

A grammatikai eszközök szemantikáját már John Lyons viszonylag részletesen tárgyalta (1977), és a szószemantika számára is nagyon tanulságos az amerikai William Frawley-nak ilyen témájú, még részletesebb, egyes szófajok, szócsoportok jelentéstani jellemzésére is kitérő, a nyelvtipológia és az egyre igényesebb nyelvéleírások eredményeit is hasznosító monográfiája (Frawley 1992). Kiefer Ferenc jelentésemellete is kitér a főbb szófajok (főnév, melléknév, ige), sőt egyes szócsoportok külön jelentésbeli sajátosságaira (2000). De nemcsak szófaji besorolódása, hanem egyáltalán grammatikai viselkedése alapvetően meghatározza egy-egy szó jelentését.

A nyelvtanok főbb szabályai olykor egész szófajokra vonatkozhatnak, a részletesebb nyelvtanok azonban már kitérnek egyes szófajokon belüli szócsoportok, sőt – viszonylag

ritkán – egyes szavak, mégpedig általában gyakran előforduló szavak jellegzetességeire is. A számbeli egyeztetés sok nyelv grammatikájában kitüntetetté teszi a tőszámnevet jelölő számnevek körében az 'egy' jelentésűt. Régi megfigyelés az is, hogy az 'egy' jelentésű számnevek több nyelvben is a többi számnévtől a szórend tekintetében eltérően viselkednek. James R. Hurford brit nyelvésznek, a számnevek szakértőjének egyik, már valamilyen szinten összegező megállapítása szerint a baszkban, héberben és máltaiiban a számnevek megelőzik a főnevet, az 'egy' jelentésű viszont utána következik (Moravcsik 2006: 149). Kiegészítésképpen megjegyezhető, hogy hasonlóan, a többi számnévtől eltérően viselkednek egyes thai nyelvek 'egy' jelentésű számnevei is az ezekben a nyelvekben szokásos számlálószerű szerkezetekben. Az általános alany kifejezésére a világ nyelvei előszeretettel választják az 'egy' (például angol *one*), az 'ember' és a 'világ' jelentésű szokat. A magyarban az *ember* több konstrukcióban általános alany, mint a *világ*, például Hadrovics László csak az *ember* szó ilyesféle használatát említette (1992: 223).

Egy-egy szó tehát kivételes módon is megjelenhet bizonyos konstrukciókban, s erre példa még, hogy több, számlálószerűt alig ismerő nyelvben a 'fej' jelentésű szó osztályozó számlálószerű szerepében jelenik meg, amilyen a magyarban közönséges *egyfej káposzta*. Így viselkedik, de elsősorban háziállatok elnevezéséhez járul például az angol *head*, számos török nyelvben a *baş*, sőt egyes arab nyelvjárásokban (például az omániiban) a *ra's*, pedig ezekben a nyelvekben ezeken a szókon, ezek ilyen jellegű használatán kívül alig van részletezve osztályozó számlálószerű. A 'fej' jelentésű szók tehát általában nemcsak a poliszemiára leginkább hajlamos szavak közé tartoznak, hanem különös szerkezetekben is megjelennek, amire további például szolgálnak idiómákban való gyakori előfordulásai. Egy-egy alapvető jelentésű szó (a példákban 'egy' és 'fej') sok szerkezetben és kivételekben is megjelenik, ennek pedig szószemantikai vonatkozásai is vannak. A magyar *fej* és *fő* szófajváltást is eredményező szóhasadása régen felismert és jól számontartott jelenség, az viszont már újabb fejlemény, hogy a női külső szexista értékelésének két kitüntetett kategóriája a *fej 'arc'* és a *test*.

Az a több nyelvben is különlegességek számító szerkezet, ami a *filozófusok filozófusa* és *marhák marhája* kifejezéseket jellemzi, valószínűleg az ókori eredetű *királyok királya* kifejezésre vezethető vissza.

Az idiómák, nyelvtani különlegességek tanulmányozásából kiindulva, a nyelvben több kivétellel, mint szabállyal számoló mondatnyi elmélet a Charles J. Fillmore (és Paul Kay) által az 1980-as években kezdeményezett konstrukciós nyelvtan. Ennek az elméletnek központi fogalma a konstrukció, ami formai és tartalmi tulajdonságok rendszeres, másból megjósolhatatlan társulása. (A konstrukciós nyelvtan fejleményeiről például: Croft & Cruse 2004, Moravcsik 2006, Aarts 2007, Evans 2009; kognitív nyelvészetbeli előzményeiről: Lakoff 1987, Taylor 1989).

Ami a grammatikai jelentés és a szójelentés kapcsolatát általában illeti, Roman Jakobson elsősorban az orosz morfológiát vizsgálva az 1930-as évektől az esetek egyféle jelentésének, a morfológiában jelentkező általános avagy összjelentésnek (*Gesamtbedeutung*) álláspontját képviselte, azzal a feltételezéssel, hogy az esetek funkcióit a szintaxis részletezi. (Idevágó művei összefoglalóan: Jakobson 1982.) A jellegzetesen strukturalista *Gesamtbedeutung* fogalmának modern, a szószemantikára kiterjesztett megfelelője a monoszémia, amelynek az említett Charles Ruhl (1989) volt propagátora. Jakobson és Ruhl nézeteinek rokonságára a magyar szakirodalomban Fónagy Iván mutatott rá (1996–1997: 56).

A szószemantika eszköztára folyamatosan bővül a filozófiából vett fogalmakkal. Például jelentős részben már Brent Berlin (1992) nyomán a népi növény- és állatismeret szókincsének alapvető jellemzése megtalálható az NSM említett szerzőinél, akik különösen érdekesen mutatják be, hogy az élő természet tüneményeinek leírására a szegényes metanyelvnek milyen kiegészítésekre van szüksége (Wierzbicka 1996: 335–375, Goddard 1998: 238–259). Az ő munkásságukban is jelentőséget nyert a természetes fajtáknak (angolul *natural kinds*) a filozófiából származó fogalma. Természetes fajtákon a természetben előforduló és nehezen, szinte csak tudományos terminusokkal meghatározható dolgokat, többek között élőlényeket szokás érteni, szemben az ember alkotta tárgyakkal, artefaktumokkal. A tulajdonnevekhez hasonló viselkedés, a nehezen definiálhatóság a természetes fajtákat jelölő szóknak fontos tulajdonsága, például egy álláspont szerint a könnyen meghatározható állatnevek (az adott faj jelölésén túl kor, nem stb. szerint részletező terminusok, például *medvebocs* 'a medve kölyke', 'fiatal medve', 'nem felnőtt medve') nem is tartoznak közéjük. (A *medve* szó azonban mindenképpen természetes fajtát jelöl.)

A természetes fajták a filozófiában egyébként is vitatott fogalmak: egyesek szerint magából a természetből adódnak, mások szerint mi magunk azonosítjuk és rendszerezük őket, többek között nyelvünkre hagyatkozva, s ez utóbbi mozzanat különösen a relativistáknál nyer jelentőséget. Több további szemantikus is megemlékezett a természetes fajtákról (például Lakoff 1987, Ruhl 1989, Lyons 1995, magyarul például egészen röviden: Kiefer 2007: 66, külön a *medvebocs* típusáról: 2007: 116).

Az új évezred fontos fejleménye volt két jelentős brit nyelvész, a tipológus William Croft és a szemantikus D. Alan Cruse csatlakozása a kognitív nyelvészek táborához, s együtt írtak bevezetést ebbe az irányzatba (Croft & Cruse 2004; a Cruse által írt fejezetek elsősorban szószemantikát tartalmaznak, a Croft által szerzettek pedig elsősorban a konstrukciós nyelvészetbe vezetnek be). Ami a szószemantikai szakirodalmat illeti, a 2009-ben az Oxford University Press által megjelentetett műveket áttekintve némi meglepetést okoz, hogy egyes meghaladottnak tekintett irányzatok vitalitást mutatnak: továbbra is akad híve mind az 1930-as években, német nyelvterületen jelentkezett, utóbb sokat fejlődött mezőelméletnek (Lehrer 2009), mind a komponenses elemzésnek (Cowie 2009). Adrienne Lehrer könyve kitűnő, részletes munka a borral kapcsolatos amerikai szókincsről, Antony P. Cowie-é alapfokú bevezetés a szószemantikába. Jellemző módon az ülóbútorok elnevezéseinek elemzése továbbra is népszerű a komponenses elemzés hívei körében (Cowie 2009: 62, 104–5, ezen elemzésmód újabb kritikája: Kiefer 2007: 65–66, a bútornevek korszerűbb elemzése: Kiefer 2007: 106). Az már kevésbé meglepő, hogy a kognitív nyelvészet egyik legaktívabb képviselője, a brit Vyvyan Evans önálló szószemantikai elmélettel jelentkezett, amelyben olyan, ebben az irányzatban hagyományosan vizsgált fogalmak is új értelmezést nyertek, mint a metafora és a poliszémia (Evans 2009). A kognitív nyelvészet sok további képviselője is ragaszkodik az ebben az elméletben hagyományosan tárgyalt témákhoz.

A magyar jelentéstan egy-egy szakasza jól jellemezhető egy-egy korszakos jelentőségű mű megjelenésével. Ilyen mű volt Gombocz Zoltán, majd Károly Sándor jelentéstana (Gombocz 1926/1997, Károly 1970), Kiefer Ferenc jelentéselméletével pedig a magyar jelentéstan új szakaszába lépett (Kiefer 2000). Kiefer szerszámosládájában megtalálható a komponenses elemzés, Wierzbicka leredukált metanyelve, a Fillmore-féle keretsze-

mantika, a Manfred Bierwisch-féle kétszintű szemantika, a prototípuselmélet, egyáltalán a kognitív szemantika is.

Ami a diakrón szószemantikát illeti, ennek korai magyar képviselője volt Simonyi Zsigmond (például Simonyi 1916). Később Magyarországon Gombocz Zoltán rendszerét (1926/1997) évtizedeken át követték bizonyos módosításokkal és kiegészítésekkel, s elképzeléseit az újabb mérvadó történeti jelentéstani összefoglalások (Pusztai 2005, 2018) is hasznosítják. Gombocz rendszerét nemzetközi viszonylatban Ullmann népszerűsítette, aki már külön kezelte a történeti és leíró jelentéstant. Magyarországon a XX. század utolsó harmadáig alig létezett leíró jelentéstan (de például a szinonimiáról: Radó 1893, Puha-la 1904, Tolnai 1908, Végh 1935, Kelemen 1937), ami például a német nyelvészetben már korábban igen határozottan jelentkezett (K. O. Erdmann 1910/1925, majd a mezőelmélet képviselői, mindenekelőtt Leo Weisgerber révén). Károly Sándor történeti jelentéstani elképzelései (szintén Károly 1970) éppúgy kevés követőre találtak, mint a leírók. A korszakos jelentőségű mű csekély hatása a szemantika iránti viszonylagos érdektelenségnek tulajdonítható. Hadrovics László történeti jelentéstana (1992) saját szubtilis észrevételei mellett jelentős részben a kortárs magyar filológia szemantikai témájú megfigyeléseinek összegezése, s tárgyalja ugyan a magyar szókincs tetemes részét, elemzések kiegészítéseképpen jól használható, de elméleti szempontból már megjelenése idején elavult volt. Fónagy Iván szerteágazó, a poétikára is kiterjedő munkássága részeként szintén elsősorban a történeti jelentéstan kérdéseire szolt hozzá (például 1996–1997).

A magyar jelentéstan új korszakának legígéretesebb hazai fejleményei a szabályos poliszémia vizsgálatai, mind a főnevek (Pethő 2003), mind az igék körében (Ladányi 2008), továbbá a kognitív nyelvészet idevágó fogalomkészletének bemutatása (Kövecses & Benczes 2010). Több, a kognitív nyelvészetben alapvető fogalom (a Rosch-tól vett prototípus, a Wittgensteintől vett családi hasonlóság, a Fillmore-tól vett keret stb.) következetes alkalmazása még éppúgy újdonságokkal szolgálhat, mint a hagyományos szemantikai fogalmak (szinonímia, antonímia, homonímia, poliszémia) és az újonnan érkezett fogalmak (például az említett természetes fajták) pontosításai, a homályosság és meghatározatlanság típusainak megállapítása.

A szemantika többek által újabban képviselt felfogásában nemcsak általában a kontextus, hanem külön a világismeret is jelentőséget nyer. Például Kiefer Ferenc szerint a *vág* (angol *cut* stb.) alulspecifikált (hiányos) jelentése 'éles eszközzel leválaszt', s mindig valami eszközzel, mégpedig megfelelő („adekvát”) eszközzel végrehajtott műveletet jelöl, míg a *Fűnyíróval vágja a kenyeret* mondat már nem „vágást”, hanem „barmolást” jelöl. Nemcsak az ideálisnak minősített vágás, hanem egyáltalán a vágásnak minősíthető művelet esetében az eszköz megfelel a művelet tárgyának (Kiefer 2000: 40, 2007: 39, Kiefer & Gyuris 2006: 176; a vágást jelölő magyar igékről: Andor 1998).

A rokonsági elnevezések egyértelműen tárgyalhatók komponens elemzéssel, viszonylag csekély számú megkülönböztető jeggyel (Szépe 1972, Lőrinczi R. 1980, Kiefer 2007: 64–65, 71–72). Bizonyos rokonsági elnevezések azonban külön, másféle elemzést is érdemelnek, s erre legjobb példának George Lakoff elemzése bizonyult az anya fogalmáról. Lakoff szerint az ANYA prototípusa az alábbi öt egyszerű modell összességéből épül fel:

- az anya az, aki a gyermeket megszülte (szülési modell),
- az anya az, akitől a gyermek genetikailag származik (genetikai modell),
- az anya az, aki a gyermeket felneveli (gondozási modell),

- az anya az, aki az apa felesége (házassági modell),
- az anya az, aki a gyerek legközelebbi női felmenője (származási modell)

(Lakoff 1987: 74–76, 79–84, Kiefer 2007: 100, Kövecses & Benczes 2010: 61, alternatív NSM elképzelésekkel: Wierzbicka 1996: 154–155, Goddard 1998: 62–63). A prototipikus anyaság feltételei azonban emlékeztetnek a szükséges és elégséges feltételekre.

Lakoff példájának érdekes előzménye volt K. O. Erdmann egykori rövid, vitatható, kényes témát érintő elemzése arról, hogy ki számít (tipikusan) németnek, amit szerinte (elsősorban) az állampolgárság, a származás és az anyanyelv határoz meg, több határesettel (1925: 3–4, magyarra alkalmazva, némileg átrendezve: Gombocz 1926: 34, 1997: 149).

A szószemantikában kihívás a kétféle, a szükséges és elégséges definíciós jegyek, illetve a prototípusok alapján történő kategorizálás összeegyeztetése. Kiefer Ferenc a prototípuselmélet alkalmazásának korlátait tárgyalva is kitért arra, hogy milyen típusú szók jelentését milyen elmélettel (prototípuselmélet, komponens elemzés stb.) lehet magyarázni (Kiefer 2007: 108–110). Kiefer szerint a geometriai idomokat, alakzatokat jelölő *négyzet*, *kör*, *gömb* szók nem mutatnak se referenciális homályosságot (*vagueness*), se centralitást (tipikalitást). Az ebbe a típusba „tartozó szavak nem jelentenek problémát a jelentésleírás számára” (Kiefer 2007: 109; hasonló szellemben: Andor 2011: 236). Nem a geometria tudományát alapul véve, hanem egy naiv geometriát feltételezve azonban ezek a szavak is részletesebb leírást érdemelnek. A geometria tudományával és a szaknyelvvvel ellentétben a naiv geometriában és a köznyelvben létezik centralitás (tipikalitás) az alakzatok és az ezeket jelölő szók körében. A gömb vagy a kocka jobb (és gyakoribb) példa az alakzatra, mint például a gúla (piramis).

A geometriai alakzatot, de tárgytypust is jelölő *gömb* szó riválisai a már elsősorban tárgytypusokat jelölő *golyó* és *labda* szók, szinonimák még, de részletesebb jelentésűek a *teke* és a *galacsin*. A *labda*, illetve a *teke* szinonimái a bizalmas nyelvhasználatban a *laszti*, illetve a *kugli*. Van *földteke*, nincs **földkugli*, de egyaránt van explicit *tekegolyó* és *kugligolyó*. A *földgolyó* vagy *földteke* jelöli az égitestet, a *földgömb* a modelljét. Itt tárgy jelölésétől alakzat jelöléséig tartó elvontsági hierarchia, fokozat (*gradience*) figyelhető meg, nagyjából a következő sorrendben: *galacsin* > *teke* > *labda* > *golyó* > *gömb*. Több jövevényszó is gömb- vagy golyófeleséget jelöl, ilyen a *golyóbis* ’golyó’, *glóbusz* ’gömb, golyó; földgolyó, földteke’, *globulus* ’gyógyszergolyó’, *szféra* ’a gömbfelületnek képzelt égbolt’. Ráadásul több szó fontos jelentéseleme, hogy gömbölyű, vagy legalábbis gömbölyded dolgot jelöl, ilyen például több gyümölcsnév, a *bogyó* és a *dinnye*.

A naiv geometriában a poliéderek legjobb példái a hexaéderek, a hexaéderek legjobb példája a kocka. Az egyszerűnek mutatkozó *kocka* szó is jelölhet tárgytypust (például ’dobókocka’) és geometriai alakzatot, az utóbbit kétféleképpen is. A *kocka* tipikusan: ’hat egybevágó négyzettelappal határolt mértani test’, kiterjesztve: ’négyzet’, például a kockás füzet egységeként.

Ami a lexikai tipológiát illeti, a sokat vizsgált rokonsági elnevezések után jelentős fejlemény volt az amerikai Brent Berlin és Paul Kay monográfiája a szinelnevezésekről (1969), amelyben már implikációs univerzálékát fogalmaztak meg e szók megjelenésének sorrendjéről. (Ismertetési példák: Lyons 1977: 246, Comrie 1981: 33–35, Leech 1981: 24–25, 233–236, Lakoff 1987: 24–26, Taylor 1989: 1–15, Goddard 1998: 111–135, Kiefer 2007: 21–23, Kövecses & Benczes 2010: 34–35, Moravcsik 2013: 57; elutasításai például: Wierzbicka 1996: 287–334, Seuren 2013: 60–64; magyarul újabb részletes összefoglalás: Kicsi & Kiss 2018; korábbi összefoglalás: Kicsi 2007: 22–33.) Berlin és

Kay művét a kognitív nyelvészet előzményeként is számontartják, de hasonló, további implikációs univerzálét viszonylag keveset állapítottak meg (például még az 1970-es évek lendületében a sütés-főzés ígéről: Lehrer 1974, a színesztéziás jelentésváltozásokról: Williams 1976, majd az átfogó etnobiológiai kategóriákról: Brown 1984; újabb összefoglalásul: Moravcsik 2013: 25–65).

A lexikai tipológiának a grammatikához való kapcsolódását mutatja az egyértelműen a kognitív nyelvészek közé tartozó Leonard Talmynek az áttekintése a mozgásigékről (Talmy 2000, magyarul röviden: Kiefer 2005: 132–133, 2007: 24–25, kritikusabban: Goddard 1998). Érdekes fejleménye az új évezrednek, hogy az amerikai Benjamin Lee Whorf relativista nézetei (posztumusz tanulmánygyűjteménye: 1956) felélednek a kognitív nyelvészetben (például Evans 2009: 139–141, 211, Kövecses & Benczes 2010, fontos előzmény volt Lakoff 1987: 304–337), s más nyelvészeket is állásfoglalásra készítetnek (például Seuren 2013).

A növény- és állatnevek

A szószemantikai univerzálék vizsgálói közül külön megemlíthető Brent Berlin munkássága, amelyet az amerikai kognitív nyelvészetrel (Lakoff 1987), illetve az ausztráliai, Wierzbicka-féle NSM megközelítéssel kölcsönhatásban fejtett ki. (Berlin Lakoff kollégája volt a kaliforniai Berkeleyben.) Berlinnél a színnevek vizsgálatát megelőzte a mexikói maja nyelvek közé tartozó tzeltal nyelv számlálószoinak leírása (1968), majd elsősorban az etnobiológiai (etnobotanikai és etnozoológiai) kategóriákat tanulmányozta elsősorban latin-amerikai terepmunkái alapján (1992; az etnobiológia szókinéséről későbbi összegezés, jelentős részben Berlin nyomán: Hunn & Brown 2011). Az 1990-es években Berlin visszatért legkedvesebb terepére, s a mexikói maják gyógynövényeit kutatta. Az ezredfordulón egyes mexikóiak az itt gyűjtő Berlint és munkatársait biokalkodással (angolul *biopiracy*) vádolták, mert kutatásaik során egy gyógyszeripari cég támogatását élvezték, s a vád szerint gyűjtéseik során tulajdonképpen privatizálták az illető közösség kollektív (szellemi) tulajdonát. A méltatlan vádak ellenére Berlin nyelvészetbeli jelentősége mellett világszerte meghatározó hatással van a kortárs etnobiológiára, így a magyarországra is (például az etnozoológiára: Babai et al. 2016).

Fontos felismerésnek számított, újabban is az egyik alapvető állásfoglalás, hogy míg a tudományos taxonómia alapszintje a faj (*species*), a népi biológiai osztályozásoké univerzálisan elsősorban a biológiai nemmel (*genus*) azonosítható. Ami tehát a homályossága kapcsán említett, feltételezett 'állat' jelentésű szó alárendeltjeit, hiponimáit, a további átfogó kategóriákat, a nemeket, a fajokat és a fajtákat jelölő szókat illeti, ezek – legalábbis Berlin és követői szerint – a növénynevekhez hasonlóan – egy öt- vagy hatszintű hierarchiát alkotnak, s részletezésük ritűntetettén fontos a nemek szintje (Brown 1984: 4–5, Lakoff 1987: 33, Berlin 1992: 16, 23, Wierzbicka 1996, Goddard 1998: 239, Kicsi 2007: 15, Babai et al. 2016: 6–7; ez az elv kiterjeszthető a tárgyak világára, az artefaktumok vizsgálatára is, például Cruse 2000: 181). Az etnobiológiai osztályozások tekintetében azonban egyelőre nincs egyetértés. A népi növény- és állatnevek sokak szerint általában nem képeznek többszintű hierarchiát, legalábbis a népi taxonómiák lényegesen „sekélyebbek” a tudományosaknál (és a Berlin által megállapítottnál), mások pedig legalábbis sok esetben a faj népi alapszintjét tételezik fel, a tudományos és népi értelemben vett fajok és nemek viszonya továbbra is problematikus.

Berlin egyik tanítványa, Brian Stross úttörő módon tanulmányozta az említett tzelalok körében a botanikai szókincs elsajátítását (Stross 1973), ám ezzel a témával azóta alig foglalkoznak.

A kutya az emberiség elsőként háziasított és legtöbb funkcióban alkalmazott állata, s elnevezése gyakran más állatok megnevezésére is szolgál (például *földikutya* 'Spalax' és *prérikutya* 'Cynomys', sőt az említett nyelvjárási *vízikutya* 'vidra'), a kutyafajtákat a városi emberek is részletesen számontartják. (A kutyafajták neveiről magyarul: Rác 2018.) Ugyancsak a kutyát kitüntetve, egy időben az állatneveknek univerzális, a világ nyelveire általában jellemző lexikalizálására a 'kutya' jelentésű szó közel általános, legalábbis gyakori lexikalizálása volt az óvatos tipológusok példája (Comrie 1981: 190, Frawley 1994: 92–93). Az említett Brown bonyolult hipotéziseket állított fel az átfogó növény- és állatnevek lexikalizálására (Brown 1984, újabban röviden: Hunn & Brown 2011: 327), de általánosan megfogalmazva mindmáig csak olyan megállapítások tehetők, hogy a világ nyelvei hajlamosak külön, átfogó szót lexikalizálni 'fű', 'fa', 'madár', 'hal', 'kígyó' stb. jelentésben, s ezeknek a szavaknak kiterjesztett jelentése eltérő lehet.

Ami a magyar növény- és állatnevek szakirodalmát illeti, Molnár Nándor már összefoglalóan vizsgálta az etnobiológia szókészletét (1987), majd Rác János hiányt pótló szótárakat szerkesztett a növénynevekről (2010) és a gerincesek elnevezéseiről (2012). Kiss Jenő mintaszerű monográfiát írt a madárnevekről (1984; kiegészítés, társkötet az egzotikus madarak elnevezéseiről: Kiss 1985). A magyar helynévkutatásban lefektetett elvek (Hoffmann 1993/2007) alapján, nyelvtörténeti szempontból rendszerezte a magyar gyógynövények neveit Vörös Éva (2008) és a gyümölcsök, gyümölcsfajták neveit Pelczéder Katalin (2018a, 2018b). Szokás hangsúlyozni az említett természetes fajták és tulajdonnevek hasonlóságát is. A növénynevek szerkezeti elemzéséhez az említett Péntek János azonban még Károly Sándor rendszerét vette alapul (Péntek & Szabó 1985, Károly 1970). Berlinnek az 1960-as évek közepétől megjelenő, olykor társszerzős, természet-tudósok bevonásával készült etnobiológiai tárgyú írásai és a kognitív nyelvészek színre lépése ahhoz járultak nagyban hozzá, hogy sokak szemantikai álláspontja a növény- és állatneveket, egyáltalán a természetes fajtákat jelölő szavakat már nem tulajdonnévszerűen viselkedő szókként, hanem enciklopédikus ismereteket, kulturális tudást tartalmazó egységekként tartja számon (például Wierzbicka 1996: 349). A népi növény- és állatnevek magyar gyűjtői is általában ez utóbbi szemléletmód alapján munkálkodnak.

Nem könnyű feladat annak megválaszolása, hogy hány népi növény- és állatnév van egy nyelvben, például a magyarban, de még annak sem, hogy hányat használnak egy-egy szűkebb közösségben? Utóbbi kérdés megválaszolására elsősorban már a helyi tudást tanulmányozó tudományágak, az etnobotanika és etnozoológia művelői hivatottak. A magyar népi növény- és állatneveknek számos részletükben tájanként, nyelvjárásonként, sőt gyakran falvanként változó, de alapvetően, a kifejezésmódok, a számontartott növények és állatok tekintetében azonban meglehetősen hasonló rendszerei léteznek. A városi emberek növény- és állatneveinek rendszeres felmérése, ami sok homályosságot és meghatározatlanságot regisztrálna, egyelőre sehol a világon nincs napirenden, ez talán a szociolingvisztika feladata lenne. Például Susan Gal említett tanulmánya (1973) ritka kivétel volt.

Egy környezete növényvilága iránt átlagosan érdeklődő európai közösségben a sok ezer lehetőség közül (például a nálunk vadontermő kb. 3000 virágos növényfaj közül) hagyományosan csupán annyit használtak fel, amennyivel reális vagy vélt eredményeket

érték el (kb. 300 fajt), s nagyjából ennek megfelelően egy adott vidék vadontermő virágos növényeinek mintegy 10%-ának van népi neve. Az alapvetően, de nem kizárólag utilitárius érdeklődés mellett megemlíthető az is, hogy a népi differenciáló képesség messze elmarad a tudományostól, az azonosításhoz, számontartáshoz szükséges tudásszint viszont gyakran a tudományoshoz hasonlítható eredményeket mutat. Az etnobiológiai tudás megszerzésének a földművelés és a külterjes állattenyésztés kedvez, az urbanizáció és a gazdálkodás belterjesebbé válása azonban e tudás csökkenéséhez, egyes részletei elvesztéséhez vezet. Miként a tudás megszerzésének, az elvesztésének is fokozatai vannak: a pontosan azonosított névhasználatot homályosság és meghatározatlanság, végül a teljes névvesztés követi.

A rendszerszerű, egy-egy közösség, eleinte csak egy-egy falu, majd egy-egy tájegység növényismeretét szisztematikusan tanulmányozó magyar etnobotanika jelentős előzmények után az 1970-es években, különösen Erdélyben vett lendületet. Szabó (T. E.) Attila és Péntek János programadó etnobotanikai útmutatót is szerkesztett (Szabó & Péntek 1976/1996). Sorra jelentek meg gyűjtések például – messze a teljesség igénye nélkül – a háromszéki Árapatakról (Péntek & Szabó 1976, kiegészítésképpen érdekes Lőrinczi E. 2001: 103–128, előbbiek 378, utóbbi már 460 fajt ismertetve), Kalotaszegről (Péntek & Szabó 1985, már 655 nép névvel is jelölt faj ismeretéről beszámolva), a Felső-Szigetközből (Kovács 1987, ez egészen önálló gyűjtés), a Sóvidékről (Gub 1996a, 2001), a Gyergyói-medencéből (Rab 2001, 621 faj helyi ismeretét közölve), az Érdre települt, eredetileg bukovinai hadikfalviaktól (Grynaeus & Szabó 2002), a Hortobágyról (Molnár 2012, 288 vadon élő növényfaj helyi ismeretét közölve), Gyimesből (Babai et al. 2014, 309 faj helyi ismeretét közölve). Az áttelepülés körülményéből adódóan az illető közösség által már nem azonosított vagy nem azonosítható növénynevek külön közlésére is van példa egy gyűjtésben (Grynaeus & Szabó 2002: 215–221).

A népi biológiai osztályozások említett alapszintje elsősorban a biológiai nemmel (*genus*) vagy a fajjal (*species*) azonosítható, elsősorban, jellegzetesen ezekre a szintekre vonatkoznak a lexikalizálások, de vannak részletezőbb népi taxonómiai egységek, összetett taxonok is. A taxonok fogalmának bevezetésével, nagy részletességgel és nagyobb tájegységeken végzett, a természetű növényeket is felmérő egyes újabb vizsgálatok tehát az említett 10%-nál jobb eredményeket mutatnak. A taxonok tehát nem jelentenek okvetlenül külön szavakat, a taxonok jelentős része körülírással van megadva.

A rendkívül igényes kortárs amerikai etnobotanikusok vizsgálatai révén felállított, a földművelő közösségek növényismeretét jellemző átlag az 520 fajt jelölő taxon (tíz leírás alapján Berlin 1992: 98; ez az átlag a nem földművelők esetében mindössze 200). Ezt az átlagot legalább három magyar (közelebről erdélyi) gyűjtés is jelentősen túllépte (Péntek & Szabó 1985, Gub 1996a és 2001, Rab 2001). Berlin az ideálisan fajokat jelölő taxonok számontartható felső határát nagyjából 500 körülre becsülte (például Goddard 1998: 243, Hunn & Brown 2011: 320; a fajon belüli megkülönböztetésekkel a taxonok száma lényegesen több is lehet). Ennek a bűvös 500-nak analógiája, hogy a magyar néprajzban hagyományosan számontartott nótafák dalkincse az 5–600-at érte el, s a hasonló nemű, azonos fajtájú entitások e megjegyezhetőségi, emlékezeti határának további kiterjesztései lehetségesek.

Ami az állatneveket illeti, lényegesen kevesebb, csak két átfogó magyar etnozoológiai gyűjtés készült, de a téma a néprajzosok körében napirenden van (például Ulicsni et al. 2013, Babai et al. 2016). A klasszikusok, a Felső-Szigetközből Kovács Antal és a Sóvi-

dékről Gub Jenő is külön kötetben tárgyalták a vadon élő állatokat (Kovács 1987, Gub 1996b) és mindketten utóbb a háziállatokat (Kovács 1992, Gub 1999). Gub Jenőnek az „erdő-mező állatait” tárgyaló művében (1996b) 336 szócikk van, ami majdnem megfelel a kortárs etnozoológusok vizsgálatai, tíz mintaszerű leírás alapján felállított, egyes közösségek etnozoológiáját jellemző átlagnak, ami 390 fajt jelölő taxon (Berlin 1992: 100). Az már újabb fejlemény, hogy egyes újabb hazai gyűjtések lényegesen több gerinctelen faj ismeretéről számolnak be (Babai et al. 2016: 12).

Irodalom

- Aarts, Bas: *Syntactic Gradience: The Nature of Grammatical Indeterminacy*. Oxford University Press 2007.
- Alston, William P.: *Philosophy of Language*. Englewood Cliffs, N. J.: Prentice-Hall 1964.
- Andor József: „A fogalmi keret, a szemantikai mező és a szinonimitás határvonalai. (Magyar, vágást kifejező igék lexikális-szemantikai vizsgálata.)” In: Gecső Tamás & Spannraft Marcellina, szerk.: *A szinonimitásról*. Bp.: Tinta 1998: 7–19.
- Andor József: „A lexikális szemantika és pragmatika határvonalain. Interjú Kiefer Ferencsel.” *Magyar Nyelv* 107(2011)2: 232–243, 3: 360–8.
- Apresjan, Jurij D.: *Lexical Semantics. User’s Guide to Contemporary Russian Vocabulary*. Ann Arbor: Karoma 1992.
- Apresjan, Jurij D.: *Semantika leksykalna. Tłumaczenie: Zofia Kozłowska & Andrzej Markowski*. Wrocław: Ossolineum 1995.
- Apreszjan, Ju. D.: *Leksičeskaja semantika. Sinonimičeskije sredstva jazyka*. Moskva: Nauka 1974.
- Armstrong, Sharon Lee, Gleitman, Lila R. & Gleitman, Henry: „What some concepts might not be.” *Cognition* 13(1983)263–308.
- Babai Dániel, Avar Ákos & Ulicsni Viktor: „»Veszélyes a varas béka, rossz fajzat!« avagy mit kutat az etnozoológia?” *Kovács* 2016 tavasz–tél, 3–29.
- Babai Dániel, Molnár Ábel & Molnár Zsolt: „Ahogy gondolozza, úgy veszi hasznát.” *Hagyományos ökológiai tudás és gazdálkodás Gyimesben*. Bp., Vácrátót: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet, MTA Ökológiai Kutatóközpont Ökológiai és Botanikai Intézet 2014.
- Baldinger, Kurt: *Teoría semántica. Hacia una semántica moderna*. Madrid: Alcalá 1970. *Semantic Theory. Towards a Modern Semantics*. Translated by William C. Brown. Oxford: Basil Blackwell 1980.
- Berlin, Brent: *Tzeltal Numeral Classifiers. A Study in Ethnographic Semantics*. The Hague: Mouton 1968.
- Berlin, Brent: *Ethnobiological Classification. Principles of Categorization of Plants and Animals in Traditional Societies*. Princeton, N. J.: Princeton University Press 1992.
- Berlin, Brent & Paul Kay: *Basic Color Terms. Their Universality and Evolution*. Berkeley & Los Angeles: University of California Press 1969.
- Brown, Cecil H.: *Language and the Living Things. Uniformities in Folk Classification and Naming*. New Brunswick, N. J.: Rutgers University Press 1984.
- Channell, Joanna: *Vague Language*. Oxford: Oxford University Press 1994.
- Comrie, Bernard: *Language Universals and Linguistic Typology. Syntax and Morphology*. Oxford: Basil Blackwell 1981.
- Coseriu, Eugenio: „Les structures lexématiques.” *Zeitschrift für Französische Sprache und Literatur*, Beiheft, Neue Folge 1 (= W. Th. Elwert, hrsg.: *Probleme der Semantik*), Wiesbaden 1968: 3–16.
- Cowie, Antony P.: *Semantics*. Oxford University Press 2009.
- Croft, William & D. Alan Cruse: *Cognitive Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press 2004.
- Cruse, D. Alan: *Lexical Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press 1986.

- Cruse, D. Alan: *Meaning in Language. An Introduction to Semantics and Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press 2000.
- De Mauro, Tullio: *Minisemantica*. Roma & Bari: Laterza 1982¹, 2000⁵.
- Erdész Sándor: *Kígyókultusz a magyar néphagyományban*. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke 1984.
- Erdmann, Karl Otto: *Die Bedeutung des Wortes*. Leipzig: H. Haessel 1925⁴. (1910¹)
- Evans, Vyvyan: *How Words Mean. Lexical Concepts, Cognitive Models, and Meaning Construction*. Oxford: Oxford University Press 2009.
- Fillmore, Charles J.: „Frame semantics and the nature of language.” In: Stevan R. Harnad, Horst D. Steklis & Jane Lancaster, eds.: *Origins and Evolution of Language and Speech*. New York: The New York Academy of Sciences 1976: 20–32.
- Fillmore, Charles J.: *Form and Meaning in Language. Volume 1: Papers on Semantic Roles*. Stanford, Cal.: Center for the Study of Language and Information 2003.
- Fónagy Iván: „Nyelvi jelek dinamikus szerkezete. Telegdi Zsigmondnak viszonzásként.” *Nyelvtudományi Közlemények* 95(1996–1997)1–2: 45–82.
- Frawley, William: *Linguistic Semantics*. Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates 1992.
- Gal, Susan: „Inter-informant variability in an ethnozoological taxonomy.” *Anthropological Linguistics* 15(1973)203–219.
- Gera Pál: *Vidrák és emberek*. Bp.: Hungarovox 1999.
- Gleitman, Henry: *Psychology*. New York & London: W. W. Norton & Company 1995⁴.
- Goddard, Cliff: *Semantic Analysis. A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press 1998.
- Gombocz Zoltán: *A magyar történeti nyelvtan vázlatja IV. Jelentéstan*. Pécs: Danubia 1926. In: Gombocz 1997: 129–194.
- Gombocz Zoltán: *Jelentéstan és nyelvtörténet. Válogatott tanulmányok*. Szerk. Kicsi Sándor András. Bp.: Akadémiai 1997.
- Grynaeus Tamás & Szabó László Gy.: „A bukovinai hadikfalvi székelyek növényei.” *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 10, 2002: 153–246.
- Gub Jenő: *Erdő-mező növényei a Sóvidéken*. Korond: Firtos Művelődési Egylet 1996. (1996a.)
- Gub Jenő: *Erdő-mező állatai a Sóvidéken*. Korond: Firtos Művelődési Egylet 1996. (1996b.)
- Gub Jenő: *Háziállataink dicsérete. Sóvidéki etnozoológia*. Korond: Firtos Művelődési Egylet 1999.
- Gub Jenő: *Kertek, mezők természetett növényei a Sóvidéken. Sóvidéki etnobotanika. Székelyudvarhely: Erdélyi Gondolat* 2001.
- Hadrovics László: *Magyar történeti jelentéstan. Rendszeres gyakorlati szókincsvizsgálat*. Bp.: Akadémiai 1992.
- Hoffmann István: *Helynevek nyelvi elemzése*. Bp.: Tinta 2007². (Debrecen, 1993¹.)
- Hunn, Eugene S. & Cecil H. Brown: „Linguistic ethnobiology.” In: E. N. Anderson et al., eds.: *Ethnobiology*. Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons 2011: 319–333.
- Ioniță, Vasile: *Metafore ale graiulilor din Banat*. Timișoara: Facla 1985.
- Jakobson, Roman: *Russian and Slavic Grammar. Studies 1931–1981*. Berlin, New York & Amsterdam: Mouton 1984.
- Kádár Zoltán: „Az élő természet.” In: Szabó Árpád & Kádár Zoltán: *Antik természettudomány*. Bp.: Gondolat 1984: 237–416.
- Károly Sándor: *Általános és magyar jelentéstan*. Bp.: Akadémiai 1970.
- Károly Sándor: „A Magyar Szinonimaszótár és a szinonimitás.” *Magyar Nyelv* 76(1980)2: 143–156.
- Kelemen József: *Végh 1935 ismertetése. Népünk és Nyelvünk* 9(1937)2: 59–64.
- Kicsi Sándor András: *Szöszemantika*. Bp.: Tinta 2007.
- Kicsi Sándor András: „A denevér a magyar néphitben és népi gyógyászatban.” *Orvostörténeti Közlemények* 234–237, 2016: 109–124.
- Kicsi Sándor András & Kálmán László. „Újra a tulajdonnevekről.” *Nyelvtudományi Közlemények* 108(2012)381–392.

- Kicsi Sándor András & Kiss Gábor: „Univerzálíák az alapszínnevek lexikalizálásában.” In: Székely Gábor, szerk.: *A színek és a színnevek világa*. Bp.: Tinta 2018: 58–77.
- Kiefer Ferenc: *Az előfeltevések elmélete*. Bp.: Akadémiai 1983.
- Kiefer Ferenc: *Jelentéselmélet*. Bp.: Corvina 2000¹, 2007².
- Kiefer Ferenc: „Van-e magyar jelentéstan?” *Magyar Nyelv* 101(2005)2: 129–140.
- Kiefer Ferenc & Gyuris Beáta: „Szemantika.” In: Kiefer Ferenc, szerk.: *Magyar nyelv*. Bp.: Akadémiai 2006: 175–221.
- Kiss Jenő: *Magyar madárnevek. (Az európai madarak elnevezései.)* Bp.: Akadémiai 1984.
- Kiss Jenő: *A pingvintől a kolibriig. Egzotikus madarak magyar nevei*. Bp.: Akadémiai 1985.
- Kovács Antal: „Járok-kelek gyöngyharmaton...” *Növény- és állatnevek a Felső-Szigetköz tájnyelvében. Mosonmagyaróvár: Hazafias Népfront városi bizottsága, Mosonmagyaróvári Múzeumbarátok Egylete* 1987.
- Kovács Antal: „Szíp kutya, randa eb.” *A Felső-Szigetköz állattartásának szókincse. Mosonmagyaróvár: Múzeumbarátok Egyesülete, Széchenyi Polgári Kör* 1992.
- Kövecses Zoltán: *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Bp.: Typotex 2005.
- Kövecses Zoltán & Benczes Réka: *Kognitív nyelvészet*. Bp.: Akadémiai 2010.
- Lábadai Károly: *Drávaszög ábécé. Néprajzi és folklór tájlexikon*. Eszék: HunCro, Bp.: Drávaszög Alapítvány 1996.
- Ladányi Mária: „Rendszeres igei polisziémia.” In: Kiefer Ferenc, szerk.: *Strukturális magyar nyelvtan* 4. *A szótár szerkezete*. Bp.: Akadémiai 2008: 269–321.
- Lakoff, George: *Women, Fire, and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*. Chicago & London: The University of Chicago Press 1987.
- Lakoff, George & Mark Johnson: *Metaphors We Live By*. Chicago & London: The University of Chicago Press 1980¹, 2003².
- Lakoff, George & Mark Turner: *More than Cool Reason. A Field Guide to Poetic Metaphor*. Chicago & London: The University of Chicago Press 1989.
- Leech, Geoffrey: *Semantics. The Study of Meaning*. Harmondsworth: Penguin 1974¹, 1981².
- Lehrer, Adrienne: *Semantic Fields and Lexical Structure*. Amsterdam & London: North-Holland 1974.
- Lehrer, Adrienne: *Wine and Conversation*. Oxford & New York: Oxford University Press 2009².
- Lőrinczi Etelka: *Fejezetek Árapatak népi életéből*. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság 2001.
- Lőrinczi Réka, J.: *A magyar rokonsági elnevezések rendszerének változásai*. Bukarest: Kriterion 1980.
- Lyons, John: *Semantics 1–2*. Cambridge, etc.: Cambridge University Press 1977.
- Lyons, John: *Linguistic Semantics. An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press 1995.
- Mátrai László: *Élmény és mű*. Bp.: Gondolat 1973². (1940¹.)
- Molnár Nándor: *A magyar mezőgazdasági szókincs története. Gödöllő: Gödöllői Agrártudományi Egyetem Mezőgazdaságtudományi Kara Növényteni Tanszék* 1987.
- Molnár Zsolt: *A Hortobágy pásztor szemmel. A pusztai növényvilága*. Debrecen: Hortobágy Természetvédelmi Közalapítvány 2012.
- Moravcsik, Edith A.: *An Introduction to Syntactic Theory*. London & New York: Continuum 2006.
- Moravcsik, Edith A.: *Introducing Language Typology*. Cambridge: Cambridge University Press 2013.
- Nádasdy Ádám: *Milyen nyelv a magyar?* Bp.: Corvina 2020.
- Noreen, Adolf: *Einführung in die wissenschaftliche Betrachtung der Sprache. Übersetzung von Hans Pollak*. Halle (Saale): Max Niemeyer 1923.
- Papp Ferenc, szerk.: *A moszkvai szemantikai iskola*. Bp.: Corvina 2001.
- Pascal, Blaise: *Pensées (1670). Gondolatok*. Fordította Pödör László. Bp.: Gondolat 1978.
- Pascal, Blaise: *Írások a szerelem szenvedélyéről, a geometriai gondolkodásról és a kegyelemről*. Fordította Pavlovits Tamás & Tímár Andrea. Bp. Osiris 1999.
- Pelczéder Katalin: *Magyar gyümölcsnevek*. Bp.: Tinta 2018. (2018a.)
- Pelczéder Katalin: *Gyümölcsnevek szótára*. Bp.: Tinta 2018. (2018b.)
- Péntek János: *A kalotaszegi népi hímzés és szókincse*. Bukarest: Kriterion 1979.

- Péntek János & Szabó T. E. Attila: „Egy háromszéki magyar falu népi növényismerete.” *Ethnographia* 87(1976)1-2: 203-225.
- Péntek János & Szabó Attila: *Ember és növényvilág. Kalotaszeg növényzete és népi növényismerete.* Bukarest: Kriterion 1985.
- Pethő Gergely: „A főnevek poliszémiája.” In: Kiefer Ferenc, szerk.: *Ígék, főnevek, melléknevek. Előtanulmányok a mentális szótár szerkezetéről.* Bp.: Tinta 2003: 57–124.
- Physiologus. Fordította Mohay András. Bp.: Helikon 1986.
- Puhala Sándor: *Rokonértelmű szók.* Bp.: Stephaneum 1904.
- Pusztai Ferenc: „Szójelentés-történet.” In: Kiss Jenő & Pusztai Ferenc, szerk.: *Magyar nyelvtörténet.* Bp.: Osiris 2005: 851–893.
- Pusztai Ferenc: „Szójelentés-történet.” In: Kiss Jenő & Pusztai Ferenc, szerk.: *A magyar nyelvtörténet kézikönyve.* Bp.: Tinta 2018: 271–283.
- Pusztay János: *Gyökereink. A magyar nyelv előtörténete. – Milyen áfium ellen kell orvosság?* Bp.: Nap Kiadó 2011
- Rác János: *Növénynevek enciklopédiája. Az elnevezések eredete, a növények élettani hatása.* Bp.: Tinta 2010.
- Rác János: *Állatnevek enciklopédiája. A gerincesek elnevezéseinek eredete, az állatok kultúrtörténete, néprajza és mitológiája.* Bp.: Tinta 2012.
- Rác János: *Kutyaszótár. 410 kutyafajta nevének eredete és a fajták bemutatása.* Bp.: Tinta 2018.
- Radó Antal: „A rokonértelmű szók.” *Magyar Nyelvőr* 22(1893)7: 304–6.
- Robins, Robert Henry: *A Short History of Linguistics.* London: Longmans, Bloomington, Ind.: Indiana University Press 1967. A nyelvészet rövid története. Fordította Siptár Péter. Bp.: Osiris – Tinta 1999.
- Ruhl, Charles: *On Monosemy. A Study in Linguistic Semantics.* Albany: State University of New York Press 1989.
- Ruzsiczky Éva: „A főlcsereélhetőség szempontja a szinonimia értelmezésében.” *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 16, 1985: 209–228.
- Seuren, Pieter A. M.: *Western Linguistics. An Historical Introduction.* Oxford: Blackwell 1998.
- Seuren, Pieter A. M.: *From Whorf to Montague.* Oxford: Oxford University Press 2013.
- Simonyi Zsigmond: *Jelentéstanai szempontok.* Bp.: MTA 1916.
- Stross, Brian: „Acquisition of botanical terminology by Tzeltal children.” In: Munroe S. Edmonson: ed.: *Meaning in Mayan Languages. Ethnolinguistic Studies.* The Hague & Paris: Mouton 1973: 107–141.
- Szabó Attila & Péntek János: *Ezerjófű. Etnobotanikai útmutató.* Bukarest: Kriterion 1976¹. Bp.: Nemzeti Tankönyvkiadó 1996².
- Szemerényi Ágnes & Voigt Vilmos: „A »hatos« a magyar közmondásokban.” *Magyar Nyelvőr* 108(1984)4: 470–477.
- Szendrey Zsigmond: „A kígyó, házikígyó és kígyókő.” *Dunántúli Szemle* 7(1940)3–4: 198–202.
- Szépe György: „A magyar rokonsági elnevezések néhány kérdése.” *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 8, 1972: 181–199.
- Talmy, Leonard: *Toward a Cognitive Semantics. 1–2.* Cambridge, Mass & London: The MIT Press 2000.
- Taylor, John R.: *Linguistic Categorization. Prototypes in Linguistic Theory.* Oxford: Clarendon 1989.
- Tolnai Vilmos: „A rokonértelmű szavakról.” *Magyar Nyelv* 4(1908)3: 114–121.
- Ulicsni Viktor, Ingvar Svanberg & Molnár Zsolt: „Folk knowledge of non-domestic mammals among ethnic Hungarians in North-Western Romania.” *North-Western Journal of Zoology (Oradea)* 9(2013)2: 383–398.
- Ullmann, Stephen: „szemantika.” In: Szerdahelyi István, szerk.: *Világirodalmi lexikon* 14: sváb–Szy. Bp.: Akadémiai 1992: 231–4.
- Végh József: *Adalékok a rokonértelmű szavak keletkezéséhez.* Debrecen: Dr. Bertók Lajos 1935.

- Vörös Éva: A magyar gyógynövények neveinek történeti-etimológiai szótára. Debrecen: A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézete 2008.
- Whorf, Benjamin Lee: Language, Thought, and Reality. Selected Writings. Ed. by John B. Carroll. Cambridge, Mass.: MIT Press, New York: Wiley and Sons, London: Chapman and Hill 1956.
- Wierzbicka, Anna: Semantic Primitives. Frankfurt: Athenäum 1972.
- Wierzbicka, Anna: Semantics. Primes and Universals. Oxford & New York: Oxford University Press 1996.
- Williams, Joseph M.: „Synaesthetic adjectives: A possible law of semantic change.” *Language* 52(1976)461–478.
- Wittgenstein, Ludwig: Philosophische Untersuchungen. – Philosophical Investigations. Translated by G. E. M. Anscombe. Oxford: Blackwell 1953. – Filozófiai vizsgálódások. Fordította Neumer Katalin. Bp.: Atlantisz 1992.
- Zwicky, Arnold M. & Jerrold M. Sadock: „Ambiguity tests and how to fail them.” In: John Kimball, ed.: *Syntax and Semantics*. Volume 4. New York & London: Academic 1975: 1–36.